

21. Там же. – Ф.1793. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.38, 48, 52, 82.
22. Селянське слово. – 1918. – 2 жовтня. – Ч.22.
23. ЦДАВО України. – Ф.2196. – Оп.1. – Спр.184. – Арк.1, 15, 16, 33; Спр.142. – Арк.168 – 169; Спр.150. – Арк.76; Селянське слово. – 1918. – 25 червня. – Ч.1.
24. Там же. – Ф.1793. – Оп.1. – Спр.149. – Арк.76, 175, 280; Державний вісник. – 1918. – 15 серпня. – Ч.35; 14 вересня. – Ч.47.
25. ЦДАВО України. – Ф.1216. – Оп.2. – Спр.2. – Арк. 3, 4; Спр.1. – Арк.18, 39, 41; Оп.1. – Спр.76. – Арк.177; Ф.1061. – Оп.3. – Спр.10. – Арк.20.
26. Там же. – Ф.2196. – Оп.1. – Спр.150. – Арк.119, 134, 191; Ф.1216. – Оп.2. – Спр.2. – Арк.122, 125зв.
27. Там же. – Ф.1793. – Оп.1. – Спр.149. – Арк.255, 313; Ф.1216. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.49; Ф.2196. – Оп.1. – Спр.664. – Арк.17, 18, 257, 258; *Гуменюк С.К.* Борьба трудящихся Подолии с внутренней контрреволюцией и иностранной интервенцией в годы гражданской войны (1918–1920 гг.). / Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К, 1976. – С.8.

Резюме

В статье, на основании архивных источников, исследуется продовольственная политика гетманского правительства, анализируется влияние на нее австро-венгерских военных властей и выясняется реакция крестьянства на ее практическое воплощение.

УДК 94(477)“1918–1919”

В.Ю.Васильев

СВІТОВА РЕВОЛЮЦІЯ ТА УКРАЇНА: КОНФЛІКТИ У КЕРІВНИЦТВІ КП(Б)У (1918–1919 рр.)

У даній статті робиться аналіз взаємовпливу ідеологічних постанов більшовиків і практичної діяльності КП(б)У, конфліктів у її керівництві, обумовлених різним баченням процесів, що відбувалися в українському суспільстві в 1918–1919 рр.

Проблеми виникнення більшовицької партії в Україні, встановлення радянської влади, взаємовідносини України та Росії завжди були об'єктом уваги істориків. Але майже до кінця ХХ ст. ці історичні дослідження мали

заідеологізований характер. Тільки в умовах незалежної України з'явилися можливості для об'єктивного наукового вивчення історичних процесів, що відбувалися за часів Української революції 1917–1920 рр.

Загальний поворот української історичної науки до вироблення національної концепції історії України відкрив нові історіографічні простори, збагатив методологічну основу досліджень, ввів у науковий обіг значний масив архівних документів¹. На перший план вийшли дослідження українського національного руху, а діяльність компартії, діставши негативну оцінку сучасних українських істориків, в значній мірі втратила для них актуальність².

Інтерес до даної проблематики відродився в середині 90-х рр. ХХ ст. С.Кульчицкий піддав серйозному аналізу концептуальні засади формування і функціонування комуністичного режиму в перше десятиріччя його існування в Україні³. Цікавими але й дискусійними в деяких висновках є дисертації З.Олійник, В.Єшпанова, Л.Марценюк, О.Несук, Є.Юрійчук, присвячені різним аспектам національної політики більшовиків в 1917–1922 рр., українсько-російським відносинам тощо⁴. Однак багато питань історії виникнення української компартії та радянського уряду в Україні залишаються недостатньо дослідженими. Їх вивчення дозволить краще зрозуміти політичні процеси в Україні на початку ХХ сторіччя, підоснову проблем у сучасних взаємовідносинах України та Росії.

Метою даної статті є аналіз взаємовпливу ідеологічних настанов більшовиків, зокрема ідеї світової революції та практичної діяльності компартії в Україні, конфліктів в керівництві КП(б)У, обумовлених різним баченням процесів, що відбувалися в українському суспільстві в 1918–1919 рр.

Загальний контекст подій був таким. 27 січня 1918 р. делегація Української Центральної Ради (УЦР) у Брест-Литовську підписала договір з австро-німецьким блоком та попросила військової допомоги у боротьбі з більшовиками. 8 лютого на територію України вступила 400 тисячна німецька армія (разом з частинами австро-угорських військ сили окупантів нараховували 450 тис. чоловік), яка в квітні 1918 р. контролювала майже всю територію республіки. 3 березня 1918 р. мирний договір з Німеччиною підписала радянська Росія: уряд В.Леніна визнавав УЦР, виводив з України свої війська. У березні–квітні більшовики швидко відступали на територію Росії. 17 березня 1918 р. в Катеринославі провели II Всеукраїнський з'їзд Рад, проголосивши Україну незалежною радянською республікою. 21 березня новообраний Центральний виконавчий комітет (ЦВК) рад України та Народний Секретаріат опинилися у Таганрозі. Швидко сформувавши посольство, відправили його до Москви з дорученням домовитися щодо відносин з більшовицьким урядом. РНК РСФРР миттєво

висловив “...своє палке співчуття героїчній боротьбі трудящих та пригноблених мас України, які на даний момент є одним з передових загонів всесвітньої соціалістичної революції”⁵.

Проте українські більшовики зустріли Брестський договір та прихід німців з різними почуттями. Донбаська Червона гвардія (5-а армія) на чолі з луганським більшовиком К.Ворошиловим на потягах увірвалася до російського Царицина. Там вона перейшла під командування Й.Сталіна, який отримав вірних союзників. Вони склали основу сталінської групи у керівництві російської компартії⁶. Роль царинських подій у формуванні сталінської групи, її методів керівництва та управління ще не досліджена. Утім, ми знаємо, що учасники тих подій – К.Ворошилов, В.Межлаук, М.Рухимович – завжди підтримували Й.Сталіна, перебували на самих відповідальних посадах у компартії та державі.

На той час “донбасці” (так їх називали у російській компартії) беззастережно підтримували Брестський мир, з презирством ставилися до українських проблем, відмовлялись визнавати значну роль українського селянства у революційних подіях. Серед них виділялися В.Аверин, Ш.Грузман, Е.Квірінг, Ю.Луговинов, Я.Яковлев (Епштейн), а пізніше К.Ворошилов, В.Межлаук, М.Рухимович тощо.

Друга група більшовиків українського походження (в партії їх звали “українці”), до якої входили М.Скрипник, В.Затонський (пізніше перейшов до “лівих”) та деякі представники полтавської організації РСДРП(б), погодилася з Брестським договором і вважала за необхідне “збереження та зміцнення соціалістичного Петербургу та Москви як вихідних пунктів світової революції”⁷. Вони розглядали Україну як складову єдиної з Росією соціалістичної федерації, але були обурені поведінкою Й.Сталіна. Коли вище згадане посольство декларувало самостійність радянської України у Москві, він жорско відповів: “Здається достатньо гралися в уряд та республіку, пора кинути гру”⁸. На що М.Скрипник емоційно запротестував: “Ми змушені заявити, що ЦВК Рад України і Народний Секретаріат мають за джерело своїх дій не те чи інше ставлення того чи іншого наркома Російської Федерації, а волю трудящих мас України...”⁹.

Брестський мир викликав різку критику “лівих” комуністів в Україні, які розцінювали його як зраду ідей світової пролетарської революції. Їх лідером став Г.П’ятаков, який на знак протесту залишив посаду помічника голови Держбанку РСФРР (5 листопада 1917 р. його викликав з Києва до Петрограду В.Ленін, запропонувавши цю посаду). На початку березня 1918 р. Г.П’ятаков повернувся в Україну, щоб продовжити боротьбу за світову революцію. До групи його прихильників (в партії їх звали “київляни”) входили А.Бубнов, С.Косіор, Ю.Коцюбинський, Я.Гамарник. Ці

люди вірили, що в світі відбувається глобальне зіткнення фінансового капіталу та соціалізму. Режим гетьмана П.Скоропадського, який було встановлено в Україні наприкінці квітня 1918 р., розцінювали як прояв диктатури німецького фінансового капіталу. Повстанський рух українського селянства проти німецьких окупантів вважали складовою світової революції. Схематизм в оцінках революційних процесів супроводжувався парадоксальними нюансами: “ліві” сприймали селянство як дрібну буржуазію, але сподівалися за допомогою “селянської дубини” знищити світову буржуазію. Після того, на етапі будівництва комунізму долається опір селянства.

Донбасці називали прихильників Г.П’ятакова “лівими есерами” за спробу використати селянський рух з метою здійснення пролетарської революції в Україні. Цікаво, що “ліві” комуністи принципово “не бачили” національного характеру українського селянського руху, але вимушено намагалися очолити його. Врешті, тільки так можливо було знайти простір для боротьби проти ленінської політики Бресту. Тому вони бажали відносної самостійності від Кремля, виступали за створення самостійної української компартії¹⁰.

Сповна протиріччя в оцінках ситуації проявилися у другій половині квітня 1918 р. на сесії ЦВК рад України, партійній нараді, що відбулася у Таганрозі. На сесії скасували ЦВК рад, Народний Секретаріат. Натомість створили Бюро для керівництва повстанською боротьбою українського народу. Його очолив М.Скрипник.

Партійна нарада, у якій брав участь 71 більшовик, розглянула питання щодо створення окремої компартії. Е.Квірінг висловив думку катеринославської делегації: “Сформувати автономну партію зі своїм Центральним Комітетом і своїми з’їздами, але під керівництвом загального Центрального Комітету та з’їздів Російської комуністичної партії”.

Іншу пропозицію висунув М.Скрипник: “Сформувати самостійну комуністичну партію, що має свій Центральний Комітет та свої партійні з’їзди, та пов’язану з Російською комуністичною партією через міжнародну комісію (III Інтернаціонал)”. Нарада схвалила пропозицію М.Скрипника, що викликало протести катеринославців. Вони звинуватили групу “українців” у націоналізмі, а “лівих” – в бажанні підірвати Брестський мир.

Учасники наради не підтримали пропозицію “лівих” назвати партію “Українською комуністичною партією” та формулювання Е.Квірінга – “РКП(б) на Україні”. Пройшла компромісна назва, запропонована М.Скрипником, – “Комуністична партія (більшовиків) України”¹¹.

Через кілька днів після наради більшовиків гетьман П.Скоропадський захопив владу в Києві. РНК РСФРР поспішив визнати Україну незалежною державою, щоб не наразитися на звинувачення у порушенні Брест-

ського договору. За таких умов існування окремої української компартії, формально незалежної, але фактично – складової РКП(б), виглядало для лідерів комуністів логічним. 3 травня 1918р. ЦК РКП(б) розглянув питання “Про Україну (щодо рішення Таганрозької конференції українських комуністичних організацій 19–20 квітня 1918 р. про створення Комуністичної партії (більшовиків) України та щодо відношення ЦК РКП(б) до цього”. Рішення не знайдені, але їх зміст передає повідомлення у газеті “Правда” 9 травня 1918 р.: “Центральний Комітет РКП(б), обговоривши питання щодо виділення окремої Української Комуністичної партії з Російської Комуністичної партії, не знаходить жодних заперечень проти створення Української Комуністичної партії, оскільки Україна є самостійною державою”¹².

Оформили створення української компартії на першому з’їзді у Москві (5–12 липня 1918 р.). Перед його відкриттям делегацію українських більшовиків прийняв В.Ленін, який дав вказівки з основних питань. На з’їзді дискусії спалахнули з новою силою. “Ліві” заявили, що українське селянство повністю готове до повстання проти режиму П.Скоропадського та німецьких окупантів. Тому потрібно стати на чолі селян. Донбасці (на той час в партії отримали назву “праві”) закликали не поспішати та домагатися військової допомоги радянської Росії. У резолюціях з’їзду було відмічено, що основним завданням партії є організація збройного повстання та революційне об’єднання радянських Росії й України. Делегати засудили, на їх погляд, націоналістичне гасло “самостійності України” та підкреслили, що державний союз Росії з Україною – головна умова перемоги над контрреволюцією.

Різкі суперечки викликало питання щодо створення окремої української компартії. Необхідність організаційного виокремлення зі складу РКП(б) не викликала сумнівів. Проте, в яких відносинах з РКП(б) повинна була перебувати нова партія? Е.Квірінг запропонував: “Об’єднати партійні комуністичні організації в автономну, в місцевих питаннях, Комуністичну партію України зі своїм Центральним Комітетом та своїми з’їздами, але у складі єдиної Російської Компартії з підпорядкуванням у програмних питаннях загальним з’їздам Російської Комуністичної партії та у загальнополітичних питаннях – ЦК РКП”. Позиція М.Скрипника дещо змінилася у порівнянні з Таганрозькою конференцією. Він відмовився від словосполучення “створити самостійну комуністичну партію”. Тому формулювання набуло вигляду: “Комуністичні організації України об’єднуються в окрему Комуністичну партію (більшовиків) України зі своїм Центральним Комітетом та своїм з’їздом, що формально пов’язана з Російською Комуністичною партією через міжнародну комісію III Інтернаціоналу”.

Після виступу М.Скрипника Е.Квірінг ознайомив делегатів з таємною постановою ЦК РКП(б), відповідно до якої дозволялося утворення ЦК української компартії, але на правах обласного комітету. З'їзд підтримав резолюцію Е.Квірінга, створив КП(б)У зі своїм ЦК та підлеглими йому 4-ма обласними організаціями. Внаслідок угоди між “лівими” та “українцями” секретарем ЦК КП(б)У обрали Г.П'ятакова¹³.

Таким чином, у липні 1918 р. виникла українська компартія – формально незалежна, але фактично у складі РКП(б). Її створення стало наслідком певної зміни тактики більшовиків під впливом історичних умов. Після Брестського миру вони вимушено визнали незалежність України, але сподівалися, що новий революційний підйом приведе до об'єднання радянських Росії та України. Селянські повстання, що набирали силу в Україні, давали підстави для таких мрій. Тому головною метою нової компартії була організація повстання та затвердження радянської влади в Україні.

Становлення української компартії проходило у жорсткій політичній і апаратній боротьбі між різними угрупованнями українських більшовиків. Через три тижні після обрання секретарем ЦК КП(б)У Г.П'ятаков скористався рішеннями з'їзду щодо організації повстання в Україні. 5 серпня 1918 р. за його ініціативою Центральний воєнно-революційний комітет (знаходився у Курську) видав наказ №1 про початок загального революційного повстання в Україні. Але цей заклик не знайшов широкої підтримки. Місцеві більшовицькі організації, які намагалися підняти повстання, були розгромлені німцями та органами влади гетьманату П.Скоропадського.

8–9 вересня 1918 р. на пленумі ЦК КП(б)У в Орлі “лівих” піддали гострій критиці за авантюристичну політику. Г.П'ятакова звільнили з посади секретаря ЦК КП(б)У, доручивши виконувати ці обов'язки С.Гопнер (дружина Е.Квірінга). Г.П'ятаков помилок не визнав. Він вказував, що повстання отримало поразку, проте перетворило більшовиків в очах багатьох українських селян на справжніх захисників їх інтересів¹⁴.

Критику “лівих” продовжили на II з'їзді КП(б)У в Москві 17–22 жовтня 1918 р. Напередодні його відкриття В.Ленін особисто вислухав аргументи “лівих” та правих делегатів. Секретар ЦК РКП(б) Я.Свердлов та член ЦК РКП(б) Л.Каменев підтримали на з'їзді правих. Після бурхливого обговорення доповідей Г.П'ятакова та А.Бубнова з'їзд визнав “політичний напрям ЦК неправильним, організаційну діяльність – незадовільною”. ЦК КП(б)У переобрали, вели до складу більшість правих, а також наркома у справах національностей РНК РСФРР Й.Сталіна. Секретарем ЦК КП(б)У став Е.Квірінг.

Як і на попередньому з'їзді, підкреслювалась особлива необхідність боротьби за об'єднання з РСФРР. Проте, яким чином досягти в ній успіху?

Більшість виступаючих висміювали “лівих” за утопічні уявлення, що своєю волею та бажанням вони змусять український селянський рух стати соціалістичним. Керівник угорських комуністів Бела Кун, який був присутній на з’їзді, навіть допустив, що тільки масовий терор здатний спричинити таку духовну трансформацію. Але хто і як його буде здійснювати в Україні? Отже, українським більшовикам залишалося чекати допомоги радянської Росії, на чому й наголошували праві¹⁵.

“Ліві” на чолі з Г.П’ятаковим вважали таку поведінку серйозною політичною помилкою. Здавалося, що життя підтверджувало їх сподівання та розрахунки. У жовтні 1918 р. у результаті революції розпалася Австро-Угорська імперія. В листопаді революція відбулась у Німеччині. 11 листопада 1918 р. Німеччина капітулювала у Першій світовій війні. У той же день уряд В.Леніна прийняв рішення про створення воєнної Групи Курського напрямку, спрямованої на Україну. Командуючим призначили В.Антонова-Овсєєнка. Утім, Головнокомандуючий збройними силами РСФРР Я.Вацетіс, інші військові керівники не поспішали реально формувати новий фронт. Представник ЦК КП(б)У Я.Яковлев (Епштейн) переконував Я.Вацетіса, що “...будь-які розрахунки на революцію у Німеччині – це вигадки авантюристів Бубнова та П’ятакова”. Я.Вацетіс так відверто й заявив про це Г.П’ятакову¹⁶.

Обурені “ліві” безсило спостерігали як утворена 13 листопада 1918 р. Директорія оголосила про початок загального повстання проти режиму П.Скоропадського. У цей день РНК РСФРР анулював Брестський договір. Г.П’ятаков та В.Затонський переконували призначеного членом Реввійськради Групи військ Курського напрямку Й.Сталіна¹⁷ створити український радянський уряд. Одночасно вони вимагали від РНК Росії припинити переговори з Директорією. В решті-решт, Й.Сталін, після вечері з В.Затонським, погодився на такий крок. 20 листопада 1918 р. Кремль прийняв офіційне рішення. У вагоні під Курськом сформували новий уряд, а 28 листопада в Суджі провели перше засідання Тимчасового робітничо-селянського уряду на чолі з Г.П’ятаковим. До складу увійшли В.Аверин, К.Ворошилов, В.Затонський, Е.Квірінг, Ю.Коцюбинський, Ф.Сергєєв (Артем).

Цікаво, що до останньої миті ЦК КП(б)У нічого не знав про створення українського радянського уряду. В.Затонський іронічно запитав у той момент Й.Сталіна: “Як же ж так, що наш правий ЦК опинився ні при чому?”. Той відповів: “Кожному овочу свій час, ну, який з них вийде революційний уряд? Їм би у профспілках сидіти, ще краще кооперацією займатися...”¹⁸.

Новий уряд швидко створив Військову раду Української Радянської Армії, заявив про повалення влади гетьмана П.Скоропадського і відновлення

в Україні радянської влади. Проголошувалась націоналізація власності та конфіскація поміщицьких земель з їх розподілом на зрівняльних засадах¹⁹.

Але власних військових сил український радянський уряд майже не мав. ЦК РКП(б) очікувало, спостерігаючи за розвитком ситуації, а військове керівництво РСФРР до середини грудня 1918 р. не давало дозволу наступати на Харківському напрямку²⁰, побоюючись за Південний фронт.

За таких умов Г.П'ятаков почав діяти самостійно, формуючи апарат управління при уряді. Крім того, на початку грудня він провів переговори з радою німецьких військ у Харкові щодо пересування їх додому через територію України. Разом з В.Затонським наполягав, щоб німецькі війська віддали зброю і тільки тоді український радянський уряд дозволить їм вийти.

Е.Квірінг та інші праві звернулися в ЦК РКП(б) з заявою, що така позиція “лівих” може спровокувати німців порушити нейтралітет та розпочати військові дії. Керівництво РКП(б) підтримало правих, наказав Г.П'ятакову не припиняти переговори з німецькими частинами у будь якому випадку²¹.

Здається, що В.Леніну та Й.Сталіну не дуже подобались енергійність та самостійність нового українського керівника. Вони побоювались, що захоплений примарою світової революції, Г.П'ятаков своїми діями в Україні викличе ускладнення для кремлівського уряду. Проте партизанські загони українських селян, дві українські радянські дивізії встановлювали в Україні радянську владу, тому Кремль вимушено реагував на події.

3 січня 1919 р. Харків захопили радянські війська. 4 січня створили Український фронт під командуванням В.Антонова-Овсєєнка. 6 січня український радянський уряд проголосив, що нова держава має назву “Українська Соціалістична Радянська Республіка” (УСРР). У ці дні Директорія звинуватила РНК РСФРР, з яким вела переговори, у фактичному початку війни проти УНР. У відповідь наркомат іноземних справ РСФРР заявив, що український радянський уряд повністю незалежний від Росії та самостійно веде війну проти Директорії²².

Зрозуміло, що реальної незалежності від Кремля український радянський уряд не мав. Гострі суперечки та боротьба за вплив між різними групами в керівництві уряду та КП(б)У продовжувалися, загрожуючи існуванню цих структур. Права більшість в ЦК КП(б)У не залишала надій усеунути Г.П'ятакова з посади голови уряду. 10 січня 1919 р. Ф.Сергеєв, Е.Квірінг, Я.Яковлев надіслали В.Леніну телеграму: “ЦК КП(б)У вирішив, не висуваючи кандидатури із наявного складу уряду і ЦК, запропонувати Вам негайно прислати Християна Георгійовича (Раковського. – В.В.). Тільки в цьому разі криза голови уряду не стане урядовою...”²³.

16 січня 1919 р. ЦК РКП(б) вирішив покінчити з ворогуючими угрупованнями в українському керівництві. Г.П'ятаков змінив Х.Раковський, якому доручили “провести в життя повне відсторонення Ворошилова та Рухимовича від військової роботи..., не наполягати на залишенні Антонова, якщо українці вимагатимуть його відсторонення, а домовитись з ними щодо іншої кандидатури...”²⁴. К.Ворошилова та М.Рухимовича вимагав змістити Голова Реввійськради РСФРР Л.Троцький, який конфліктував з ними та їх покровителем Й.Сталіним ще з часів царицинських подій.

Втім, у Харкові притримувались іншої точки зору. 18 січня В.Ленін отримав рішення українського ЦК щодо призначення головою уряду Ф.Сергеєва, а Реввійськграду України сформувати у складі К.Ворошилова, М.Рухимовича, В.Межлаука²⁵. 20 січня 1919 р. Г.П'ятаков надіслав телеграму В.Леніну, Я.Свердлову, Л.Троцькому, Й.Сталіну, в якій з обуренням розповів про методи діяльності “царицинців”. Вони вимагали від нього, як голови уряду, оприлюднити постанову щодо призначення М.Рухимовича Головнокомандуючим Українським фронтом, К.Ворошилова та В.Межлаука – членами Реввоенради. Г.П'ятаков відмовився, тому що був відповідний наказ Л.Троцького. Тоді “царицинці” прийняли рішення щодо заміни Г.П'ятакова на посаді голови уряду Ф.Сергеєвим. Постанову уряду надрукували в газетах, підробивши підпис Г.П'ятакова.

У відповідь він разом з В.Затонським та командуючим Харківською групою військ В.Ауссемом надіслали до частин Червоної Армії телеграму зі спростуванням постанови. Г.П'ятаков спробував притягти “царицинців” до суду Ревтрибуналу, але йому не дозволило ЦК РКП(б).

Російське керівництво прийняло компромісне рішення щодо складу українського радянського уряду. Головою затвердили Х.Раковського, командуючим Українським фронтом – В.Антонова-Овсєєнка, наркомом воєнних справ – М.Подвойського. “Царицинці” отримали другорядні посади: К.Ворошилов – наркома внутрішніх справ, Ф.Сергеєв – наркома радянської пропаганди, В.Межлаук – заступника наркома воєнних справ. В.Затонського призначили наркомом освіти. Г.П'ятаков не увійшов до уряду²⁶. Його відносини з “царицинцями” та Й.Сталіним зіпсувалися. Мабуть, це стало однією з причин подальшого співробітництва Г.П'ятакова та Л.Троцького.

В більш широкому контексті конфлікт між Й.Сталіним та Л.Троцьким щодо складу українського радянського уряду свідчив про тенденції, що набирали силу в радянській управлінській системі. “Царицинська” група запекло боролася за владу, не гребуючи жодними методами. В цьому сенсі майбутня еволюція особистої влади Й.Сталіна може розглядатися як посилення впливу сталінського клану, який почав формуватися на півдні колишньої Російської імперії в умовах громадянської війни²⁷.

Вихідці з Донбасу склали на перших етапах кістяк групи, підтримуючи один одного. До “царицинів” органічно увійшли праві, що чітко простежувалося на III з’їзді КП(б)У (1–6 березня 1919 р.). Вони спільно відкидали звинувачення “лівих” у відсутності політичної лінії ЦК КП(б)У, недовірі до українських революційних сил, надіях тільки на армію РСФРР.

Г.П’ятаков на з’їзді пояснював позицію “лівих” тим, що вони були впевненими у швидкому розвитку світової революції, особливо у країнах Центральної Європи. “Ліві” переконані, що в Україні “достатньо горючого та революційного матеріалу для повалення накинутаго ярма”, критикували нерішучість та безсилля правих. Колишній голова уряду попереджав делегатів, що загальне захоплення радянською владою в Україні швидко закінчиться, настане зростання куркульської контрреволюції. За таких умов на чолі КП(б)У повинен стояти “твердий” ЦК.

Праві не сприймали логіку Г.П’ятакова. Вони вказували, що ЦК російської компартії керував світовою революцією, а ЦК КП(б)У був філією російського ЦК. У такому випадку, хто не мав політичної лінії? В.Ленін, Я.Свердлов, Й.Сталін? Праві роздратовано заявили, що розмови та оцінки “лівих” – опортунізм, “лівоесерівщина”. Недарма ноту уряду В.Леніна від 4 лютого 1919 р. щодо готовності негайно розпочати мирні переговори з країнами Антанти на Принцевих островах “ліві” розцінили як нову зраду революції. Один з них, Ю.Коцюбинський навіть дозволив собі відверто говорити про це на мітингах полтавських селян. Ф.Сергєєв підвів підсумок ставлення до “лівих”: вони – українські сепаратисти, що намагалися “грати свою світову політику” в Україні.

Присутній на з’їзді голова ЦВК РСФРР Я.Свердлов вгамував пристрасті. Він відзначив, що неправильно критикувати ЦК КП(б)У через відсутність політичної лінії. Вона виконувалась самим ЦК РКП(б), тому що скрізь, “...де ми створювали незалежні радянські республіки, але залишали єдиною нашу комуністичну партію, ... загальне політичне керівництво належало Центральному Комітету (Російської комуністичної. – В.В.) партії”. Далі він відзначив головування ЦК РКП(б) у всіх суперечках правих і “лівих” в Україні: “Нам в ЦК доводилось неодноразово відмічати нашу розбіжність як з правими, так і з “лівими”. З тією та іншою групою ми багато в чому були не згодні та часто-густо наші вказівки йшли всупереч з правими та з “лівими”.

Я.Свердлов закликав всіх до єдності та вказав, що новообраний український ЦК повинен буде отримувати загальні директиви від російського ЦК та втілювати їх у життя. Кремлівський представник заявив, що спасіння російської та міжнародної революції знаходилось у руках України. Тут було продовольство та пальне для голодуючої півночі. Отримати

все це можливо було тільки з допомогою міцних державних установ під керівництвом загартованих партійних організацій. Ставлення голови ЦВК РСФРР до України яскраво засвідчив його виступ з питання ухвалення української конституції: “Тут потрібно з повною визначеністю підкреслити, що те, що сьогодні в силу міжнародних обставин ми виділяємо в окрему республіку – Україну, може бути завтра зі зміною міжнародної обстановки знов увійде в якості рівноправної частини до загальноросійської республіки. Взагалі, було б раціональним навіть замість самостійної конституції Української республіки прийняти, хоча б з додатками, конституцію Радянської Росії, яка перетворилася за своїм глибоким значенням у міжнародну і на якій вчиться зараз весь світовий пролетаріат”. З’їзд вирішив прийняти конституцію РСФРР в цілому, допускаючи зміни в ній в залежності від місцевих умов.

Більшість делегатів з’їзду визнала неправильною тактику ЦК КП(б)У минулого скликання в умовах світової революції, що розгорталася. Вона розцінювала Директорію як “відвергішу диктатуру куркульства та офіцерства”, знаряддя боротьби англо-франко-американського імперіалізму проти революції трудящих. Делегати заявили про наявність в українському селі міцного та організованого куркульства і неминучості сильного куркульського опору радянській владі. Тому основною тактичною лінією українські комуністи вважали “встановлення єдності фронту УСРР з усіма радянськими республіками взагалі та РСФРР зокрема проти світової імперіалістичної контрреволюції”.

Принагідно зауважимо, що такі жорсткі класові оцінки українського селянства, а також надії на допомогу Росії створили логічний “об’єднаний ланцюг” для подальших дій “лівих” та правих українських комуністів. Цікаво, що всі вони бачили небезпеку розбурханого селянського світу, але запропонували вкрай ортодоксальну марксистську модель політичної системи та економічної політики. Наголошувалось, що в умовах України потрібно рішуче здійснювати диктатуру пролетаріату, тримати в руках партії весь апарат радянської влади. До радянського уряду не допускалися “ліві” есери.

В економічній сфері скасовувалася приватна власність на землю, одноосібне селянське господарство вважалось відживаючим. Наголошувалось, що його слід замінювати колективними господарствами – “...найкращими засобами для досягнення соціалізму в землеробстві”. Місцеві ради та земельні відділи повинні були негайно організувати зразкові “культурно-промислові радянські господарства” та комуні на основі конфіскованих поміщицьких маєтків та економій. Усіх трудящих закликали дружньо зімкнутися навколо рад, перемогти голод, відсутність товарів, розруху та

“швидше досягти світлого царства соціалізму”. З метою прискорити прихід цього “царства” запланували замінити капіталістичний товарообіг соціалістичним продуктообміном. Тому встановлювались державна монополія на заготівлю важливих продовольчих продуктів, державні реквізиції та конфіскація хліба. Найбільшу частину продовольства, отриманого від селянства, відправляли “голодуючим братам Радянської Росії”²⁸.

III з’їзд КП(б)У обрав ЦК, на першому пленумі якого створили Політбюро та Оргбюро ЦК. До них увійшли “ліві”, яких дещо врівноважили Е.Квірінг і Х.Раковський. Секретарем ЦК КП(б)У пленум обрав Г.П’ятакова²⁹. “Ліві” святкували певну перемогу. Г.П’ятаков знову став керівником української компартії, надії більшовиків на розвиток світової революції досягли піку, радянська влада утвердилась на значній території України. Згідно з поширеними в компартії поглядами Україна мала являти собою “міст, через який йде світова революція”³⁰. Недарма з’їзд закликав українську компартію розгорнути роботу в Галичині, на західних українських етнічних територіях. Проголошення 21 січня 1919 р. Угорської радянської республіки, здавалось, задовольнило всі очікування більшовиків. VIII з’їзд РКП(б) (18–23 березня 1919 р.) зразу надіслав привітальну телеграму в Будапешт, у якій говорилося, що робітничий клас Росії з усіма силами поспішає на допомогу угорським комуністам³¹.

23 березня Я.Вацетіс представив В.Леніну план спільних дій з армією радянської Угорщини, в основу якого поклали ідею єдиного фронту проти капіталізму через територію Буковини. Одночасно Я.Вацетіс дав директиву В.Антонову-Овсеєнку щодо просування українських червоних частин на Буковину та Галичину. 7 квітня 1919 р. на урочистому засіданні ВЦВК УСРР В.Антонов-Овсеєнко з пафосом заявив: “Революція рухається уперед. Слідом за Угорщиною рух перекидається в інші країни, й цей рух буде ще більше зміцнюватися з просуванням Червоної Армії. В Києві ми стоїмо в коридорі, який веде в Європу”³². В той самий день В.Ленін попросив Белу Куна привітати Баварську радянську республіку та докладно повідомити у Кремль щодо подій у Німеччині³³.

Сподівання більшовиків на світову пролетарську революцію підсилили бажання негайного здійснення доктринальних марксистських ідей: все-світньої диктатури пролетаріату, націоналізації та одержавлення економіки, переходу до прямого продуктообміну та інші. Рішення III з’їзду КП(б)У та VIII з’їзду РКП(б) чітко свідчили, що більшовики пішли на “воєнно-комуністичний штурм” капіталізму. У виконанні українських комуністів цей штурм набув своєрідних рис. На VIII з’їзді РКП(б) Г.П’ятаков заявив, що більшовицьке гасло “право націй на самовизначення” потрібно відкинути і “твердо стати на шлях суворой пролетарської цен-

тралізації та пролетарського об'єднання". Як бачимо, розмови щодо певної політичної самостійності українських більшовиків припинилися. В.Ленін продовжував підтримувати право націй на самовизначення, але стосовно України допустив вельми показове висловлювання: "Україна була відокремлена від Росії винятковими умовами, і національний рух не пустив там глибоко корені. Наскільки він проявився, німці вибили його... Там навіть з мовою справа є такою, що стало невідомо: чи масова українська мова чи ні?"³⁴.

Не дивно, що на той момент, український радянський уряд, керівники КП(б)У повністю ігнорували національну проблему. І в цьому праві та "ліві" були повністю згодними. Проте як за такого підходу до політики упоратися з потужним селянським рухом в Україні, в якому національні моменти грали серйозну роль?

Пленум ЦК КП(б)У (6–9 квітня 1919 р.) розглянув питання "Про куркульську контрреволюцію та роботу в селі". В резолюції відмітили своєрідний феномен свідомості українських селян. Всюди лунали заяви селян, що вони "українські більшовики", "ми за владу рад, але проти жидів та кацапів, за самостійну Україну". Такі погляди пленум характеризував як куркульсько-контрреволюційні, що ховаються за більшовицькою фразеологією. Для боротьби з ними продовжували створювати комітети бідноти за прикладом Росії³⁵. Отже, українське селянство розглядалося як більш відстале та вороже більшовизму, ніж російське, з класової та національної точок зору. Стихійний націонал-соціалізм українських селян виявився несумісним з інтернаціональним комунізмом українського відділення російської компартії. Політичної гнучкості або, краще сказати реалізму, українським більшовикам вочевидь не вистачало (як і керівництву РКП(б) на чолі з В.Леніним).

Замість ретельного аналізу суспільних процесів, на пленумі відмітили слабке політичне розшарування українського села, в якому не настав період боротьби бідноти проти куркулів. Тому за "бережливого відношення до середнього селянства", дуже близького до куркулів у низці районів України (так записали у резолюції. – В.В.), висувалося завдання "нешадного придушення куркульської контрреволюції"³⁶.

Дуже швидко КП(б)У відчула, що українська "селянська дубина" розвернулася до неї і почала бити комуністичну радянську владу. Повстання Н.Григор'єва та Н.Махна поховали надії більшовиків увірватися до Центральної Європи та запалити вогнище світової революції. Більше того, оточені селянськими повстаннями, під натиском військ А.Денікіна, а також С.Петлюри більшовики наприкінці серпня – на початку вересня 1919 р. втратили більшу частину території України.

Спільна участь у боротьбі з селянськими повстаннями та наступом А.Денікіна значною мірою консолідувала різні фракції в КП(б)У. Політико-ідеологічні суперечки зникли. Колишні “ліві” налагодили гарні стосунки з правими, розширивши сталінську групу та її вплив в партії. Наприклад, Г.П’ятаков потоваришував з К.Ворошиловим та Г.Орджонікідзе. Наприкінці 1919 р. він писав особисті листи Й.Сталіну у лестиво-вulgарному тоні, характерному для членів цієї групи³⁷.

В цілому, для більшості української компартії стало зрозуміло, що без підтримки РКП(б), військових сил Росії втримати владу в Україні неможливо. Але надії на світову революцію не зникли. Як тільки більшовики на початку 1920 р. повернулись в Україну, вони ще раз спробували за словами В.Леніна “прощупати” багнетами Європу у ході радянсько-польської війни.

Примітки

1. Див.: *Солдатенко В.Ф.* Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920). – К., 1999.

2. Особливості розвитку історичної думки в цей період проаналізував Д.Яневський. На наш погляд, оцінки автора мають дискусійний характер. Див.: *Яневський Д.* Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки. – К., 2003. – С.17-20, 23-50.

3. *Кульчицький С.* Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К., 1996.

4. *Єштанов В.* Відносини між Радянською Росією і УНР / Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998; *Марценюк Л.* Українська радянська державність в контексті реалізації більшовицької моделі централізованої держави / Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998; *Несуж О.* Українсько-російські відносини 1917–1922 рр. / Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998; *Олійник З.В.* Національна політика більшовиків в Україні в 1917–1920 рр. / Автореф. дис. ... канд. іст. наук.– К., 2002; *Юрійчук Є.* Становлення і характер радянської влади в Україні: історико-правові аспекти (1917–1922) / Автореф. дис. ... канд. іст. наук. –Чернівці, 1997.

5. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сб. док. и мат. – К., 1957. – Т. 2. –С.576.

6. Це вже відмічав Д.Яневський. Див.: *Яневський Д.* Назв. праця. – С.394-395.

7. Директивы командования фронтов Красной Армии (1917–1922 гг.). Сб. док. в 4-х т. – М., 1971. – Т.1. – С.30.

8. Див.: *Большевистское руководство.* Переписка. 1912–1927. Сб. док. – М., 1996. – С.26-34.

9. *Супруненко Н.И.* Очерки истории гражданской войны и иностранной интервенции на Украине (1918–1920). – М., 1966. – С.34.

10. Більш докладно див.: *Boris Ju. The Sovietization of Ukraine, 1917–1923. The Communist Doctrine and Practice of National Self-Determination...* – С.144-145; *Летопись революции.* – 1926. – №5. – С.79-82.
11. Большевистские организации Украины в период установления и укрепления советской власти (ноябрь 1917 – апрель 1918 гг.). Сб. док. и мат. – К., 1962. – С.82-83.
12. Див.: *Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины, 5–12 июля 1918 г.: Протоколы.* – К., 1988.
13. Див.: Там же. – С.14-188. На з'їзді замість Бюро для керівництва повстанською боротьбою створили Всеукраїнський Центральний Воєнно-Революційний Комітет.
14. *История Украинской ССР. В 10 томах.* – К., 1984. – Т. 6. – С.348-349.
15. Второй съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины, 17–22 октября 1918 г.: Протоколы. – К., 1991. – С.167; *Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК.* – К., 1976. – Т.1. – С.36-37; *Нариси історії Комуністичної партії України.* – К., 1977. – С.269-272.
16. Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.27, 56; Третій з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. 1–6 березня 1919 р.: Протоколи. – К., 2002. – С.43, 69.
17. 20 листопада Й.Сталін був відізваний до Москви і замість нього членом Реввійськради став Ф.Сергєєв (Артем). Див.: *Українська РСР в період громадянської війни. 1917–1920 рр. У 3-х т.* – К., 1968. – Т.2. – С.32.
18. Зі спогадів В.Затонського. Див.: *Затонский В. К пятилетию КП(б)У // Комуніст України.* – 2001. – №4. – С.82-83.
19. *Рубач М. К вопросу об организации Временного Рабоче-Крестьянского Правительства Украины // Летопись революции.* – 1924. – №4. – С.151-165; *Затонский В. К вопросу об организации Временного Рабоче-Крестьянского Правительства Украины // Летопись революции.* – 1925. – №1. – С.139-149.
20. *Гражданская война на Украине. 1918–1920. Сб. док. и мат. В 3-х т., 4-х кн.* – К., 1967. – Т.1. – Кн.2. – С.XIV.
21. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.27, 56; Третій з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. 1–6 березня 1919 р.: Протоколи. – С.34-36.
22. *Внешняя политика СССР. Сб. док.* – М., 1968. – Т.1. – С.214-215; Третій з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. 1–6 березня 1919 р.: Протоколи. – С.39.
23. *Мельниченко В.Ю. Чи був Раковський конфедералістом? // Про минуле – заради майбутнього.* – К., 1989. – С.284.
24. *Известия ЦК КПСС.* – 1989. – №6. – С.173.
25. *Млечин Л. Русская армия между Троцким и Сталиным.* – М., 2002. – С.40.
26. *Большевистское руководство. Переписка. 1912–1927. Сборник документов.* – С.78-79.
27. Це вже відмітив італійський історик А.Граціозі. Див.: *Graziosi Andrea. G.L.Piatkov (1890–1937): A Mirror of Soviet History // Harvard Ukrainian Studies.* – 1992.

– №1-2. – Р.127-129.

28. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.26, 32, 39, 46, 52, 56-57, 112, 115, 118, 169-170, 180, 190зв.-192зв., 194; Третій з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. 1–6 березня 1919р.: Протоколи. – С.42-43, 67-70, 90-91, 95, 201, 209-210.

29. Див.: ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.1; Комуністична партія України – з'їзди і конференції. – К., 1991. – С.37-38.

30. Це вислів К.Радека в жовтні 1918 р. на II з'їзді КП(б)У. Див.: Второй съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины, 17–22 октября 1918 г.: Протоколы. –К., 1991.

31. Восьмой съезд РКП(б). Март 1919 года. Протоколы. – М., 1959. – С.444.

32. Політична історія України ХХ століття. У 6-ти т. – К., 2003. – Т.2. – С.341-342.

33. *Ленин В.І.* Повне збір. тв. – Т.50. – С.277.

34. Восьмой съезд РКП(б). Март 1919 года. Протоколы. – С.81, 105.

35. 17 січня 1919 р. радянський уряд України опублікував Тимчасове положення про створення волосних та сільських комбідів, в якому підкреслювалося, що до створення рад і там, де немає ревкомів, вся повнота влади в селі тимчасово належить комбідам. До червня 1919р. комбіди були створення були створенні більш чим в половині сіл України. Див.: История Украинской ССР. В 10 томах. – Т. 6. – С.421-422.

36. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.4-5.

37. Кілька листів зберігаються у фонді Й.Сталіна в Російському державному архіві соціально-політичної історії.

Резюме

В статье делается анализ взаимовлияния идеологических постановлений большевиков и практической деятельности КП(б)У, конфликтов в ее руководстве, обусловленных разным видением процессов, которые происходили в украинском обществе в 1918–1919 гг.